

СТАНОВИЩЕ

*от доц. д-р Тодор Христов, СУ "Св. Климент Охридски"
по конкурс за доцент, обявен от СУ "Св. Климент Охридски", ДВ бр.54 /29.06.2021 г.
професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по... (Методика на
обучението по литература. Информационни и комуникационни технологии в
обучението и работа в дигитална среда)*

1. Обобщени данни за научната продукция и дейността на кандидата

Наталия Христова е единствения кандидат в конкурса за доцент, обявен от СУ "Св. Климент Охридски" в ДВ бр.54 от 29.06.2021 г. по професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по... (Методика на обучението по литература. Информационни и комуникационни технологии в обучението и работа в дигитална среда). Тя участва в конкурса с 16 публикации, от които една монография и 15 научни статии. Представените публикации и академична (научна и преподавателска дейност) отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, правилника за прилагането му и правилника на СУ "Св. Климент Охридски".

2. Оценка на научните приноси на представената в конкурса творческа продукция

Представеният хабилитационен труд представлява оригинално изследване по проблем от изключително значение, отличаващо се с мащабност, ерудираност и ангажирана критическа рефлексия. За целите на това становище ще резюмирам основния му аргумент по следния начин: хуманитарното образование е деформирано под натиска на социални и икономически сили; това поражда риск от деформиране на човешкото. Този аргумент е подхранван от тревога за хуманитарното образование и за нехуманността на съвременето ни, която споделям. Но особено приносно ми се струва конкретизирането му, защото тъкмо то улавя множествеността и разнородността на деформиращите сили и ефекти: статистизирането на медицината (82); превръщането на оптимизирането и интензифицирането на живота в принцип на късномодерната управляемост; медикализирането на емоционалните проблеми (77); превръщането на икономическата ефективност в императив; фокусирането на образованието върху гъвкави, измерими компетентности (116); превръщането на училището в "разпределителна гара," насочваща учениците към различни социални траектории (8); пролетаризирането на учителите (9); спад на интензивността на дълбокото внимание (124); разпадане на способността за съчувствие (15); залявяване на способностите за творческо въображение (24) и критическа рефлексия (15); упадък на демокрацията (14, 20).

Такъв аргумент предпоставя особено понятие за човешкото. Наталия Христова го извлича от Бернар Стиглер, Марта Нусбаум, Цветан Тодоров, Ричард Рорти. В по-широк план това понятие е свързано с една дискурсивна стратегия, която най-общо можем да мислим като постхуманизъм. Макар да се позовава на класическото наследство на хуманизма, тази стратегия сама по себе си е некласическа, защото е определена преди всичко от противопоставянето си на трансхуманизма, схващан като симптом на по-дълбоки социални процеси. Поради това постхуманизмът всъщност не схваща човешкото като същност, като стабилен антропологически, културен или социален фундамент, който приливните вълни на историята не са способни да засегнат.

Напротив, човешкото в изследването на Наталия Христова е това, което рискуваме да пропиелем, то е подкопано, ерозирало, рухващо и ако въпреки това запазва стабилността си като понятие, то е, защото е прикрепено към особено, нелинейно време. Това време не протича откъм бъдещето, то е по-скоро едно минало, което заплашва да се откъсне от хода на времето, да бъде погълнато от непроницаемите дълбини на 'никога вече'. Струва ми се, че това специфично време, съгъстено в изграденото от Наталия Христова понятие за човешко, може да бъде уловено с формулата 'преди да е станало твърде късно' (характерна също и за други дискурсивни стратегии с различни, нерядко противоречиви политики, вариращи от борбата с глобалното затопляне до защитата на нацията). С оглед на това понятието за човешко тук е съвременно, то е формирано от късната модерност и аз виждам в това едно от важните достойнства на изследването.

Но Наталия Христова си поставя за цел не просто да констатира един решителен момент. Изследването има критическа задача, то се стреми да се противопостави на социалните процеси, подкопаващи човешкото, да ги проблематизира и оспори. Тази критическа задача е реализирана на първо място чрез свързването на човешкото с една негативна нормативна функция: ние не сме вече просто човеци по подразбиране, ние можем да изгубим човешката си природа, да пропиелем себе си, да станем нечовеци, работи, киборги, чудовища; така че човешкото е преди всичко това, което сме длъжни да пазим. На второ място, изследването се стреми да критикува ерозията на човешкото откъм ефектите ѝ. Тук особено приносен ми се струва анализът на ХАДВ (синдром на хиперактивност с дефицит на вниманието, 104 и сл.), който показва как едно взаимодействие между икономически интереси, медицинска грижа, фармацевтична намеса, комуникационни технологии може да видоизмени функциите на училището и да измести социалните траектории на учениците. На трето място, Наталия Христова проектира такива ефекти върху хоризонта на едно възможно бъдеще, чието описание извлича от трансхуманизма, в резултат на което те биват увеличени до такъв мащаб, че да стане видим разрушителният им потенциал, дори иначе да изглеждат незначителни или невинни (пример за този режим на критика може да бъде анализът на маргинализирането на четенето за сметка на търсенето на информация в интернет, 121).

3. Въпроси и коментари

Наталия Христова се фокусира върху дотолкова сложен въпрос, че самото му поставяне изисква свързването на проблемите на хуманитарното образование със знания за кибернетиката, бихейвиоризма, когнитивните науки, науките за мозъка, медицината, биополитиката. Тъй като полето от подобни връзки се разгръща далеч отвъд областта на образованието, то не би могло да бъде описано изчерпателно, без изследването да се окаже лишено от фокус. Но ако фокусът бъде изместен, той би направил видими редица въпроси, които сега са останали в периферията на изследването, но не защото са изоставени, а защото то тепърва прави възможно поставянето им.

Първо, как да бъде мислен контролът (виж например с. 32-33)? Той е възлов ефект на ерозирането на човешкото. Изследването го представя като потисничество или като надзор. Но потисничеството предполага отнемане или ограничаване на права, надзорът - поглед, който следи поведението на надзиравания. Биополитическият контрол обаче не следва, а насочва, не ограничава правата, а ги стратифицира, обвързвайки упражняването на някои от тях с цена. Тази цена рядко е монетарна, но дори когато се състои просто в допълнително време, знания, сили, риск, тя намалява

вероятността на едни поведения и намалява вероятността на други. Ако приемем, че такъв режим на контрол е бъдещето, то ще прилича повече на китайската система за социален кредит или на управлението на рисковете на сегашната пандемия, отколкото на дистопия. Подобен контрол несъмнено може да упражнява принуда, може би дори по-могъща от онази, на която е способна една тирания. Но тази принуда всъщност трудно може да бъде критикувана (виж особено критиката на data mining на с. 47-9). Съвременната критика е устроена като паресиастичен акт, в който критикът се изправя дръзко пред една власт, за да заяви, че тя престъпна собствените си граници, нарушава права и следователно е тиранична. Но режимът на контрол, анализиран в изследването, не толкова нарушава, колкото направлява употребата на правата. Освен това той действа не върху индивиди, а върху дивиди (в смисъла, който придава на това понятие Жил Делюз). Тъй като обаче няма дивидуални права, един критик всъщност няма опора, от която да се противопостави на контрола. Впрочем тук е важно да се вземе предвид и това, че анализирания механизми на контрол са насочени не срещу заплахи, а срещу рискове. Рисковете са по същество вероятности от настъпването на негативни събития и дори когато гравитират към нула, те никога не са нулеви. Винаги има риск и поради това една намеса, насочена срещу овладяването или ограничаването му изглежда оправдана дори там, където няма непосредствена заплаха, както в случая с медикаментозното лечение на децата, страдащи от ХАДВ (по-общ аргумент виж на с. 80). Такава намеса несъмнено поражда рискове от втори ред, които могат да прелеят в разрушителни ефекти, но въпреки това тези рискове от втори ред не могат да бъдат оценени или оспорени въз основа на индивидуални случаи, също както не можем да критикуваме ваксините въз основа на единични странични ефекти. Поради това, за да критикуваме ефективно анализирания от Наталия Христова режим на контрол, прицелен в рискове на нивото на вида, основан върху трансформирането на индивидите в дивиди, ние би следвало на свой ред да се опитаме на оценка на риска и следователно да възприемем тъкмо логиката на режима на контрол, който се стремим да критикуваме (на моменти изследването прави тъкмо това, например като критикува ефектите на статистицизирането на социалните отношения въз основа на статистически установени негативни ефекти).

Второ, как да бъде мислен трансхуманизмът? Той използва знания за технологии, но ги проектира в бъдещето, така че да ги освободи от ограниченията, които им налага настоящето. В резултат на това те се превръщат в знания за неограничените възможности на бъдещите технологии, за едно бъдеще на неограничените възможности. Тогава дали трансхуманизмът не следва да бъде мислен като жанр на научната фантастика, отричащ своята фикционалност? Наистина, той има характера на проект, но дали този проект не е утопичен или дистопичен? Наталия Христова показва, че в качеството на проект той има материална база от асоциации, мрежи, издания (54-7), но наличието на такава база вече далеч не е отличителна черта на научното или експертно знание, с такава разполагат дори привържениците на теорията за плоската земя. Наистина, материалната база на трансхуманизма се отличава с необичайна мощ благодарение на подкрепата на високотехнологични компании, но дали тази подкрепа трябва да бъде мислена като инвестиране в бъдещето, или тя представлява по-скоро производство на фиктивен капитал, от който съвременните корпорации могат да извличат принадлежна стойност благодарение на разрастването на описаната от Наталия Христова икономика на обещанията (66, 95)? В тази връзка ми се струва особено важно да бъде промислено критически и отношението между трансхуманизъм и неолиберализъм. В изследването то е амбивалентно: първият обикновено следва рационалността на втория, но все пак може да се обърне срещу него, макар че дори тогава критиката на неолиберализма е непоследователна и като правило негласно се

върща към принципите, които е отхвърлила (виж например с. 12, 75, 129). Едно критическо преосмисляне на това отношение обаче би предполагало понятие, което не свежда неолиберализма до идеология, а вместо това го анализира като практика, чийто основен принцип се състои в това, че всяко социално отношение може да бъде направено по-ефективно, стига да бъде устроено като конкуренция за оскъдни ресурси.

Трето, как да бъдат мислени съюзите между трансхуманисти и високотехнологични компании (виж например с. 8)? Такива съюзи вероятно съществуват, но дали трябва да схващаме трансхуманистите като визионери, насочващи високотехнологичните компании, като техни представители, изразяващи планове, които високотехнологичните компании не биха декларирали публично, като шутове, чиито брътвежи забавляват, понякога носейки прозрения? И как да мислим публичните стратегии на трансхуманистите, като опит да бъдат оптимизирани връзките им с обществеността или да бъдат направени приемливи, омекотени, може би дори прикрити? И няма ли опасност в последния случай трансхуманизмът да изглежда конспирация срещу човешкото? Или всъщност следва да го мислим тъкмо така? Или съвпадането на интереси всъщност прави конспирациите излишни, както са предполагали марксистите след Антонио Грамши по отношение на мълчаливото сътрудничество между държавата и едрия капитал?

Четвърто, какво е отношението между трансхуманизма и кибернетиката (46)? Трансхуманистите несъмнено откриват в нея произхода на проекта си, но кибернетиката има и други потомци, вариращи от системната теория през семейната терапия до съветските проекти за управлявано от компютри планово стопанство. Ако бъдат отчетени тези други потомци, потеклото, за което претендират трансхуманистите, би се оказало в най-добрия случай спорно. Впрочем тогава би изпъкнала по-отчетливо една черта на кибернетиката, която изследователите ѝ рядко отчитат, но която изследването на Наталия Христова е маркирало убедително: че самата кибернетика е била подхранвана от утопичен импулс и ако днес изглежда по-скоро история на науката, то е, защото този утопичен импулс е бил освободен от първоначалната си понятийна рамка и канализиран така, че да служи като асоцииран източник на енергия за разнородни научни, икономически, политически и социални проекти.

Пето, какво е отношението между биополитика и технологии на оптимизиране на човешкото? Както отбелязва Наталия Христова, биополитиката е прицелена в човека като вид. Трансхуманистите от друга страна си представят технологично подобрени индивиди, чието разрояване постепенно би преобработило вида. Но същевременно техните проекти следват императива на всяка модерна биовласт, да оптимизира и интензифицира живота. Означава ли това, че трансхуманизмът индивидуализира биополитическата рационалност, проектирайки я върху несвойствения за нея план на индивидуалното тяло? Или напротив, възходът на трансхуманизма е признак за дълбоки видоизменения в самата биовластова рационалност, която от управление на нещата се е превърнала в управление на телата. Струва ми се, че отговор на този въпрос може да бъде търсен в понятието на Николай Роуз за молекулярна биополитика, което използва Наталия Христова (88), стига то да бъде преосмислено така, че да може да бъде прилагано на нивото на тялото, а не в плана на геномиката и биохимията, по отношение на оптимизирането посредством технологични протези, а не само върху подобряването на циркулацията и управлението на рисковете. Впрочем в тази връзка бих искал да отбележа, че интерпретацията на трансхуманизма като евгеника, подсказана на с. 7, ми се струва прибързана, доколкото евгениката предполага защита на здравето на вида, мислен като раса, нация или общество, посредством ограничаване на вредоносната наследственост, докато трансхуманизмът

се фокусира по-скоро върху възможностите на технологичното протезиране в плана на индивидуалното, предполагайки, че натрупването на индивидуални оптимизации би подобрили вида като цяло (все пак трябва да се отбележи, че казаното за евгениката не е съществено за цялостния аргумент на изследването).

Накрая, според мен критиката на ерозирането на човешкото би била неефективна, ако не постави под въпрос повелите на ефективността. Не се ли крие тъкмо в това една от причините за медикализирането на разстройството на вниманието, анализирано от Наталия Христова? То може би не решава проблемите на проблемните деца, но ги овладява, при това евтино и бързо, на цената на метилфенидат. Впрочем не се ли състои в същото привлекателността и на други фармацевтични бестселъри, например Прозак, продавани както на болни, така и на хора, които искат да се "чувстват по-добре от добре" (ако перифразирам една популярна реклама на този медикамент). Наистина, проблемните деца са изложени на рискове от втори ред, те плащат допълнителна цена, техният потенциал е може би пропилян, животът им - тласнат по една тангенциална траектория, отвеждаща ги към маргиналност. Но грижата за тях също има цена, тя често бива платена не само от учителя, но и от съучениците. Можем ли да изискваме от последните да я платят, след като учителите са претоварени и пренапрегнати, след като професията вече не им обещава сигурност, след като съучениците вече виждат в училището не врата към бъдещето, а вход, заключван по време на занятията? За да можем да изискваме подобна грижа, учителите трябва да имат свободно време, надхвърлящо времето, от което се нуждаят за себе си, трябва да имат време за губене, съучениците трябва да се усещат взаимно като общност, която не просто учи или бива обучавана колективно, а споделя общ живот. Това на свой ред изисква да бъде оспорен принципът на ефективността. Но как можем да го оспорим, без да поставим под въпрос повелите на растежа? Те обаче не са просто идеология, а резултат от това, че след периода на първоначалното натрупване на капитала всеки капитализъм е поначало подхранван от кредит, а кредитите трябва да се връщат с лихва и оттук изискват растеж. Така че за да поставим под въпрос принципа на ефективността или императива на растежа, трябва да оспорим механизмите на кредитиране, възлови за съвременния икономически ред. Разбира се, това не може да се изисква от настоящото изследване и ако го споменавам, то е, за да очертая мащаба на проблемите, към които Наталия Христова е изградила собствена критическа перспектива (виж например с. 15).

4. Заключение

В заключение бих искал да изразя убеждението си, че научната и преподавателската работа на Наталия Христова е на високо академично ниво и отговаря напълно на критериите за хабилизация. С оглед на това препоръчвам на членовете на научното жури да ѝ присъдят академичната длъжност "доцент".

доц. д-р Тодор Христов

15 ноември 2021 г.
гр. София